e-ISSN 3060-5059
DOI: 10.67227

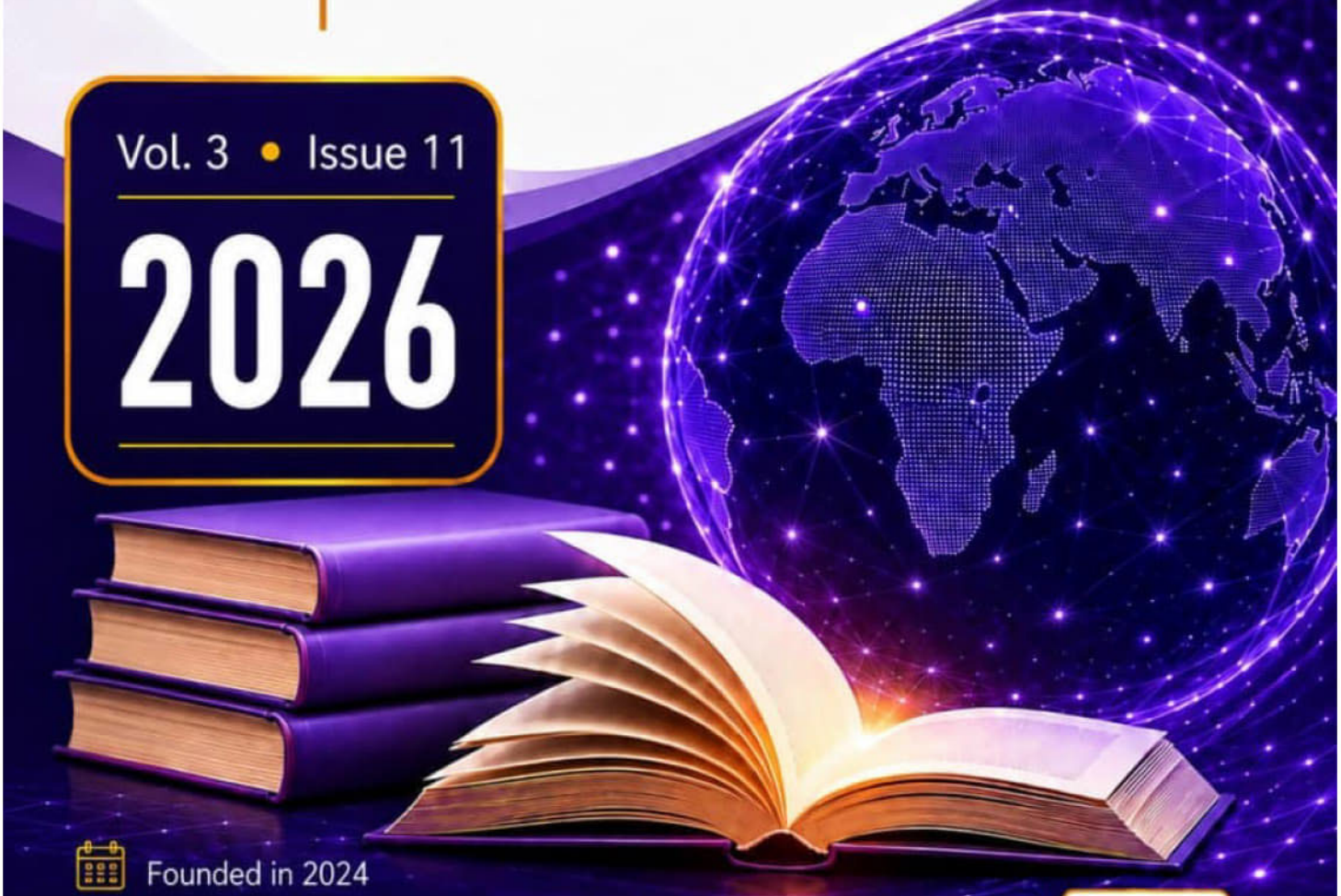
IJTIMOIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 11

2026

Founded in 2024

publishscience.uz | publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

ISSN 3060-5059 (Online)
Article / Original paper https://doi.org/10.67227/qgbg6866

TILSHUNOSLIKDA PARENTETIK BIRLIKLAR TUSHUNCHASI VA UNING TADQIQ ETILISHI

Otegenova Manzura Iskenderovna
Qoraqalpoq davlat universiteti, mustaqil tadqiqotchi.
e-mail: manzuraiskendarovna@mail.ru **ORCID**: https://orcid.org/0009-0009-0261-6611

Annotatsiya.
Maqolada tilshunoslikda parentetik birliklar (kirish so‘zlar, kirish birikmalar, kirish va kiritma gaplar) tushunchasining mohiyati hamda ularning o‘rganilish tarixi tahlil qilinadi. Rus, G‘arbiy Yevropa va o‘zbek tilshunosligidagi asosiy yondashuvlar — mantiqiy-grammatik, modal-semantik, struktur-sintaktik, kommunikativ-pragmatik va prosodik yo‘nalishlar qiyosiy-tarixiy jihatdan yoritiladi. A. A. Shaxmatov, A. M. Peshkovskiy, V. V. Vinogradov, Sh. Balli, J. O. Urmson, J. R. Ross, R. Kverk, L. Hegeman, N. Dehe, G. Kaltenbek, shuningdek, A. G‘ulomov, M. Asqarova, N. Mahmudov va A. Nurmonov asarlaridagi ilmiy qarashlar umumlashtiriladi. Tadqiqot natijasida parentetik birliklarning gapning diktum qismiga sintaktik jihatdan bevosita bog‘lanmagan, modus mazmunini ifodalovchi, intonatsion jihatdan ajralib turuvchi hamda funksional jihatdan ko‘p vazifali birliklar ekanligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: parentez, parentetik birlik, kirish so‘z, kirish gap, kiritma konstruksiya, modallik, modus, diktum, sintaktik ajralganlik, tetik grammatika.

ПОНЯТИЕ ПАРЕНТЕТИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ЛИНГВИСТИКЕ И ИСТОРИЯ ИХ ИССЛЕДОВАНИЯ

Отегенова Манзура Искендеровна
Каракалпакский государственный университет, самостоятельный соискатель.

Аннотация.
В статье анализируются сущность понятия парентетических единиц (вводных слов, вводных сочетаний, вводных и вставных предложений) в лингвистике и история их изучения. В сравнительно-историческом аспекте рассматриваются основные подходы, сформировавшиеся в русском, западноевропейском и узбекском языкознании: логико-грамматический, модально-семантический, структурно-синтаксический, коммуникативно-прагматический и просодический. Обобщаются научные взгляды, представленные в трудах А. А. Шахматова, А. М. Пешковского, В. В. Виноградова, Ш. Балли, Дж. О. Урмсона, Дж. Р. Росса, Р. Кверка, Л. Хегеман, Н. Дехе, Г. Кальтенбека, а также А. Гулямова, М. Аскаровой, Н. Махмудова и А. Нурмонова. В результате исследования обосновывается, что парентетические единицы представляют собой синтаксически обособленные, интонационно выделяемые и функционально полифункциональные конструкции, не связанные непосредственно с диктумной частью предложения и выражающие модусное содержание.

Ключевые слова: парентеза, парентетическая единица, вводное слово, вводное предложение, вставная конструкция, модальность, модус, диктум, синтаксическая обособленность, тетическая грамматика.

THE CONCEPT OF PARENTHETICAL UNITS IN LINGUISTICS AND THE HISTORY OF THEIR STUDY

Otegenova Manzura Iskenderovna
Karakalpak State University, Independent Researcher.

Abstract.
This article examines the nature of parenthetical units (introductory words, introductory phrases, introductory and parenthetical clauses) in linguistics and traces the history of their investigation. The main approaches developed in Russian, Western European, and Uzbek linguistics — logical-grammatical, modal-semantic, structural-syntactic, communicative-pragmatic, and prosodic — are explored from a comparative-historical perspective. The study synthesizes theoretical perspectives presented in the works of A. A. Shakhmatov, A. M. Peshkovsky, V. V. Vinogradov, Ch. Bally, J. O. Urmson, J. R. Ross, R. Quirk, L. Haegeman, N. Dehé, G. Kaltenböck, as well as A. G‘ulomov, M. Asqarova, N. Mahmudov, and A. Nurmonov. The findings substantiate that parenthetical units are syntactically detached from the dictum component of a sentence, convey modal or modus-related meanings, are distinguished by specific intonational features, and perform multiple communicative and functional roles.

Keywords: parenthesis, parenthetical unit, introductory word, introductory clause,

ISSN 3060-5059 (Online)

parenthetical construction, modality, modus, dictum, syntactic detachment, thetical grammar.

Kirish. Nutq jarayonida so‘zlovchi faqat voqelik haqida xabar bermaydi, balki shu xabarga o‘z munosabatini ham bildiradi: uning ishonchliligini baholaydi, manbasini ko‘rsatadi, fikrlar tartibini belgilaydi, tinglovchining diqqatini jalb qiladi. Bunday vazifalarni bajaruvchi vositalar orasida gapning boshqa bo‘laklari bilan sintaktik aloqaga kirishmaydigan, ammo mazmunan butun gapga daxldor bo‘lgan birliklar alohida o‘rin tutadi. Tilshunoslikda ular parentetik birliklar (yunoncha parenthesis — «orasiga qo‘yish, qo‘shimcha kiritish») deb ataladi. O‘zbek tilshunosligida bu hodisa an’anaviy ravishda kirish so‘z, kirish birikma, kirish gap va kiritma gap atamalari bilan ifodalanadi [11; 12].

Parentetik birliklar muammosi tilshunoslikning eng munozarali masalalaridan biri bo‘lib qolmoqda. Buning sababi shundaki, bu birliklar bir vaqtning o‘zida sintaksis, semantika, pragmatika va prosodiya chegarasida turadi. O. S. Axmanova lug‘atida parentez gapning grammatik tuzilishiga kirmaydigan, uning ichiga qo‘shimcha izoh sifatida kiritilgan birlik sifatida ta’riflanadi [1]. Lingvistik ensiklopedik lug‘atda esa kirish va kiritma konstruksiyalar so‘zlovchining aytilayotgan fikrga munosabatini ifodalovchi yoki qo‘shimcha axborot beruvchi, intonatsiya bilan ajratiladigan birliklar sifatida izohlanadi [5]. G‘arb tilshunosligida esa parentheticals atamasi ostida I think, you know, as it were kabi turli shakldagi birliklar o‘rganiladi va ularning sintaktik maqomi haligacha bahsli [15; 17].

Mavzuning dolzarbligi uchta omil bilan belgilanadi. Birinchidan, zamonaviy tilshunoslikda antroposentrik paradigmaning kuchayishi so‘zlovchi omilini ifodalovchi vositalarga qiziqishni oshirdi. Ikkinchidan, korpus lingvistikasi va og‘zaki nutq tadqiqotlari parentetik birliklarning nutqda juda keng tarqalganini ko‘rsatdi [16; 20]. Uchinchidan, o‘zbek tilshunosligida kirish birliklar asosan an’anaviy grammatika doirasida tavsiflangan bo‘lib, ularning o‘rganilish tarixini jahon tilshunosligi kontekstida umumlashtirgan ishlar kam.

METODLAR

Tadqiqot materiali sifatida XX asr boshidan bugungi kungacha bo‘lgan davrda yaratilgan nazariy grammatikalar, akademik grammatikalar, lingvistik lug‘atlar, monografiyalar va xalqaro jurnallarda chop etilgan maqolalar tanlab olindi. Jami 24 ta manba tahlil qilindi: ulardan 8 tasi rus tilida (shu jumladan, Sh. Balli asarining tarjimasi), 5 tasi o‘zbek tilida, 11 tasi ingliz tilida nashr etilgan.

Manbalarni tanlashda uchta mezonga tayanildi: muallifning parentetik birliklar nazariyasiga qo‘shgan hissasi ilmiy jamoatchilik tomonidan e’tirof etilgani; manbaning muayyan ilmiy maktab yoki yondashuvni namoyon etishi; o‘zbek va qoraqalpoq tilshunosligida keng iqtibos qilinishi.

Tadqiqotda quyidagi usullardan foydalanildi: tarixiy-lingvistik (lingvistik tarixshunoslik) usul, qiyosiy-chog‘ishtirma usul, tavsifiy usul, tushunchaviy (konseptual) tahlil va tasniflash usuli.

Misollar o‘zbek, rus va ingliz tillaridagi grammatik manbalarda keltirilgan namunalar hamda badiiy va publitsistik matnlardan olindi. Tahlilda sintaktik ajralganlik (gap bo‘laklari bilan aloqaga kirishmaslik), semantik daxldorlik (butun gapga yoki uning biror qismiga tegishlilik) va prosodik ajralganlik (intonatsion ajratilish) mezonlari asosiy belgilar sifatida qabul qilindi.

NATIJALAR

Tahlil shuni ko‘rsatdiki, «parentez» atamasi dastlab ritorika va stilistikada nutq oqimini uzib, unga qo‘shimcha fikr kiritish usulini anglatgan. Tilshunoslikka o‘tgach, u ikki ma’noda qo‘llana boshlagan: keng ma’noda gapning grammatik tuzilishiga kirmaydigan har qanday qo‘shimcha birlik; tor ma’noda faqat kiritma (izohlovchi) konstruksiyalar [1; 5].

Rus tilshunosligida bu hodisa ikki guruhga ajratiladi: вводные слова и конструкции (kirish so‘z va konstruksiyalar) hamda вставные конструкции (kiritma konstruksiyalar). «Русская грамматика» (1980) mualliflari kirish birliklarni so‘zlovchining xabarga munosabatini, axborot manbasini, fikrlar bog‘lanishini ifodalovchi vositalar sifatida, kiritma birliklarni esa asosiy xabarga qo‘shimcha ma’lumot yoki izoh kirituvchi vositalar sifatida farqlaydi [7]. N. S. Valgina ham shu farqni qo‘llab-quvvatlaydi va kiritma konstruksiyalarning odatda gap o‘rtasida, qavs yoki tire bilan ajratilib kelishini ta’kidlaydi [3].

O‘zbek tilshunosligida ham xuddi shunday ikki tomonlama tizim shakllangan. A. G‘ulomov va M. Asqarova kirish so‘z, kirish birikma va kirish gaplarni so‘zlovchining fikrga munosabatini bildiruvchi, gap bo‘laklari bilan grammatik aloqaga kirishmaydigan birliklar sifatida tavsiflaydi; kiritma gaplarni esa qo‘shimcha izoh beruvchi konstruksiyalar sifatida alohida ko‘rib chiqadi [12]. Masalan: Shubhasiz, bu ish o‘z vaqtida bajariladi (kirish so‘z); Mening fikrimcha, bu yo‘l to‘g‘ri (kirish birikma); Kecha — bu men uchun kutilmagan bo‘ldi — u qaytib keldi (kiritma gap). Shunday qilib, «parentetik birlik» atamasini kirish va kiritma birliklarni qamrab oluvchi umumiy (giperonimik) tushuncha sifatida qo‘llash maqsadga muvofiq. Uning asosiy belgilari quyidagilardan iborat:

1. Sintaktik ajralganlik: gap bo‘laklari bilan moslashuv, boshqaruv yoki bitishuv aloqasiga kirishmaydi.
2. Gap bo‘lagi vazifasini bajarmaslik.
3. Butun gapga yoki uning biror qismiga mazmunan daxldorlik.
4. Prosodik ajralganlik: pauza va pasaytirilgan ohang bilan aytiladi, yozuvda vergul, tire yoki qavs bilan ajratiladi.
5. Pozitsion erkinlik: gapning boshi, o‘rtasi yoki oxirida kela oladi.

Rus tilshunosligida parentetik birliklarni ilmiy o‘rganish asosan XX asr boshidan boshlangan. A. A. Shaxmatov «Синтаксис русского языка» asarida kirish so‘zlarni gap bo‘laklari qatoriga kiritmagan va ularni so‘zlovchining fikrga munosabatini ifodalovchi alohida guruh sifatida ko‘rsatgan [8]. Bu qarash keyingi sintaktik nazariyalar uchun asos bo‘ldi.

A. M. Peshkovskiy «Русский синтаксис в научном освещении» asarida kirish so‘zlarni intonatsiya nuqtayi nazaridan tahlil qilgan. Olim ularning asosiy belgisi sifatida maxsus «kirish intonatsiyasi»ni — ohangning pasayishi va tezlashuvini ko‘rsatgan [6]. Shu bilan rus tilshunosligida parentetik birliklarni prosodik mezon asosida aniqlash an’anasiga

ISSN 3060-5059 (Online)

asos solingan.

V. V. Vinogradov «О категории модальности и модальных словах в русском языке» maqolasida masalani yangi bosqichga koʻtardi [4]. U modal soʻzlarni mustaqil leksik-grammatik kategoriya sifatida ajratib, kirish soʻzlarning asosiy qismini modallik ifodasi bilan bogʻladi. Vinogradov konsepsiyasida kirish birliklar soʻzlovchining voqelikka va xabarga munosabatini ifodalovchi subyektiv modallik vositasi sifatida talqin etiladi. Bu qarash keyinchalik akademik grammatikalarda ham, oʻzbek tilshunosligida ham keng qabul qilindi.

1980-yilgi akademik «Русская грамматика»da kirish birliklar mazmuniy guruhlarga ajratildi: ishonch darajasi, his-hayajon, axborot manbasi, fikrlar tartibi va bogʻlanishi, ifoda usuli, tinglovchiga murojaat [7]. Bu tasnif hozirgacha koʻplab grammatikalarda, jumladan, oʻzbek tili grammatikalarida ham namuna sifatida qoʻllanmoqda.

Gʻarbiy Yevropa tilshunosligida parentetik birliklarni nazariy tushunishga Sh. Balli katta hissa qoʻshgan. Olim har bir gapda ikki qism — diktum (voqelik haqidagi xabar) va modus (soʻzlovchining unga munosabati) mavjudligini koʻrsatgan [2]. Ushbu ta'limotga koʻra, parentetik birliklar modusning eksplitsit (ochiq) ifodasidir: Menimcha, ertaga yomgʻir yogʻadi gapida ertaga yomgʻir yogʻadi — diktum, menimcha — modus.

Analitik falsafada J. O. Urmson «parentetik fe'llar» (parenthetical verbs) tushunchasini kiritdi [24]. U I suppose, I believe, I know kabi birliklar birinchi shaxsda qoʻllanganda ruhiy holat haqida xabar bermasligini, balki asosiy fikrning qanday qabul qilinishi kerakligini koʻrsatuvchi signal vazifasini bajarishini asoslagan. Bu gʻoya keyinchalik pragmatika va diskurs tahlilida keng rivojlantirildi.

Generativ grammatikada J. R. Ross «slifting» (sentence lifting) transformatsiyasini taklif qildi [23]. Unga koʻra, Max is a Martian, I think tipidagi gaplar I think that Max is a Martian gapidan ergash gapning yuqoriga koʻchirilishi natijasida hosil boʻladi. Bu yondashuv parentetik birliklarni bosh gap bilan derivatsion aloqada koʻradi.

R. Kverk va hammualliflarining ingliz tili grammatikasida parentetik gaplar comment clauses (izoh gaplar) deb ataladi va ularning soʻzlovchining ishonchini, munosabatini, axborot manbasini ifodalovchi turlari ajratiladi [22]. L. Brinton bu birliklarning tarixiy rivojini tadqiq etib, ular asosan ergash gapli qoʻshma gaplarning grammatikalashuvi va pragmatiklashuvi natijasida shakllanganini koʻrsatdi [14].

1990-yillardan boshlab parentetik birliklarning sintaktik maqomi masalasi markaziy oʻringa chiqdi. M. T. Espinal parentetik konstruksiyalarni asosiy gap bilan bir sintaktik daraxtda emas, balki alohida tuzilish tekisligida joylashgan birliklar sifatida talqin qildi [18]. L. Hegeman «radikal yetimlik» (radical orphanage) yondashuvini taklif etib, parentetik birliklar sintaksisda bosh gapga umuman ulanmasligini, ular bilan bogʻlanish faqat nutqni talqin qilish bosqichida yuz berishini asosladi [19]. N. Burton-Roberts ham shu yondashuvni qoʻllab-quvvatladi [15].

XXI asrda bu yoʻnalish yangi bosqichga oʻtdi. N. Dehe va Y. Kavalova tahriri ostidagi toʻplamda parentetik birliklar sintaksis, semantika, pragmatika va prosodiya kesishmasidagi hodisa sifatida kompleks oʻrganildi [17]. G. Kaltenbek ogʻzaki ingliz tilidagi parentetik gaplarning tasnifini ishlab chiqdi [20], N. Dehe esa sintaksis va prosodiya munosabatini korpus materialida tadqiq etib, parentetik birliklar har doim ham alohida intonatsion birlik hosil qilmasligini koʻrsatdi [16]. G. Kaltenbek, B. Hayne va T. Kuteva esa diskursda ikki xil grammatika — gap grammatikasi (sentence grammar) va tetik grammatika (thetical grammar) mavjudligi haqidagi gipotezani ilgari surdilar; parentetik birliklar ikkinchisiga mansub boʻlib, ular nutq vaziyatiga bevosita bogʻlanadi [21].

Oʻzbek tilshunosligida kirish birliklar XX asrning 40–50-yillaridan boshlab maktab va oliy ta'lim grammatikalarida tavsiflana boshlagan. Ikki jildli «Oʻzbek tili grammatikasi»ning sintaksis tomida (1976) kirish soʻz, kirish birikma va kirish gaplar mazmuniy guruhlarga ajratilib, ularning ifodalanish usullari va tinish belgilari bilan ajratilishi batafsil yoritilgan [11]. A. Gʻulomov va M. Asqarova darsligida bu birliklar gapning ajratilgan qismlari bilan bir qatorda koʻrib chiqiladi va ularning gap boʻlagi boʻla olmasligi alohida ta'kidlanadi [12].

1990-yillarda oʻzbek tilshunosligida sistem-struktur va mazmuniy sintaksis yoʻnalishlari rivojlanishi bilan masalaga yangicha yondashuv paydo boʻldi. A. Nurmonov, N. Mahmudov va hammualliflar «Oʻzbek tilining mazmuniy sintaksisi» asarida gap mazmunini diktum va modus qismlariga ajratib, kirish birliklarni modus ifodalovchi vositalar sifatida talqin qildilar [10]. N. Mahmudov va A. Nurmonov nazariy grammatikasida esa kirish birliklar gapning sintaktik qurilishiga kirmaydigan, lekin uning kommunikativ va modal mazmunini shakllantiruvchi elementlar sifatida baholandi [9]. A. Hojiyev lugʻatida kirish soʻz va kiritma gap atamalari izohlanib, ular oʻrtasidagi farq belgilangan [13].

MUHOKAMA

Oʻrganilgan manbalarni qiyoslash parentetik birliklar nazariyasida bir necha umumiy va munozarali nuqtalar mavjudligini koʻrsatadi.

Birinchidan, deyarli barcha yondashuvlarda parentetik birliklarning asosiy farqlovchi belgisi sifatida ularning gap boʻlaklari bilan grammatik aloqaga kirishmasligi qayd etiladi. Biroq bu belgining talqini farqlanadi. Rus va oʻzbek an'anaviy grammatikalarida u tavsifiy fakt sifatida qabul qilinadi [8; 11; 12], generativ tilshunoslikda esa nazariy muammo sifatida koʻriladi: Ross parentetik birlikni bosh gap bilan derivatsion bogʻlangan deb hisoblasa [23], Espinal va Hegeman ularning sintaktik daraxtga umuman kirmasligini ta'kidlaydi [18; 19]. Bizningcha, oʻzbek tilidagi menimcha, shekilli, aftidan kabi birliklar koʻproq ikkinchi qarashni tasdiqlaydi, chunki ularni bosh gapga aylantirish koʻpincha grammatik jihatdan imkonsiz. Ammo Oʻylaymanki, u keladi — U keladi, oʻylayman tipidagi juftliklar Ross gipotezasining oʻzbek tili materialida ham ma'lum asosga ega ekanini koʻrsatadi.

Ikkinchidan, modal-semantik yondashuv (Vinogradov, Balli) va oʻzbek mazmuniy sintaksisi [2; 4; 10] oʻzaro yaqin. Ikkala yoʻnalish ham parentetik birliklarni modus ifodasi sifatida talqin qiladi. Biroq barcha kirish birliklarni faqat modallikka bogʻlash ularning vazifasini toraytiradi. Birinchidan, xullas, aytmoqchi kabi birliklar matnda fikrlar tartibini va bogʻlanishini koʻrsatadi, ya'ni metamatn (diskursni tashkil etuvchi) vazifasini bajaradi. Bu holat Gʻarb tilshunosligidagi diskurs belgilari (discourse markers) boʻyicha tadqiqotlar bilan uygʻunlashadi [14; 21].

Uchinchidan, prosodik mezonning ahamiyati qayta baholanmoqda. Peshkovskiy kirish birliklarning maxsus intonatsiyasini ularning asosiy belgisi deb hisoblagan [6]. Ammo Dehening korpus tadqiqotlari ogʻzaki nutqda qisqa parentetik birliklar koʻpincha alohida intonatsion birlik hosil qilmasligini koʻrsatdi [16]. Demak, prosodik ajralganlik zaruriy emas, balki tipik (prototipik) belgi sifatida qaralishi lozim. Oʻzbek tili uchun bu masala hali eksperimental-fonetik usullar bilan oʻrganilmagan.

Toʻrtinchidan, kirish va kiritma birliklar oʻrtasidagi chegara hamma manbalarda bir xil belgilanmaydi. Rus akademik grammatikasi va oʻzbek grammatikalari ularni alohida guruhlar sifatida ajratadi [7; 11], ingliz tilshunosligida esa ularning barchasi parentheticals atamasi ostida birlashtiriladi [17; 20]. Bizningcha, bu ikki guruhni bitta giperonim — «parentetik birlik» ostida birlashtirgan holda, ichki tasnifda funksional mezon (modus ifodalash yoki qoʻshimcha axborot berish) asosida farqlash maqsadga muvofiq.

Natijalarni umumlashtirib, parentetik birliklarni prototipik kategoriya sifatida talqin etish mumkin. Kategoriya markazida sintaktik, semantik va prosodik jihatdan toʻliq ajralgan, modus ifodalovchi birliklar (shubhasiz, menimcha) turadi. Chekkada esa ayrim belgilari kuchsizlangan birliklar — grammatikalashib, yuklama yoki bogʻlovchiga yaqinlashgan shakllar (shekilli, axir) va gap boʻlagiga aylanishi mumkin boʻlgan holatlar joylashadi. Bu talqin Kaltenbek va hammualliflarining tetik grammatika haqidagi qarashlariga ham mos keladi [21].

Oʻzbek tilshunosligi uchun istiqbolli yoʻnalishlar sifatida quyidagilarni koʻrsatish mumkin: kirish birliklarning korpus asosidagi chastotaviy va funksional tahlili; ularning grammatikalashuv jarayonlarini tarixiy matnlar asosida oʻrganish; ogʻzaki nutqdagi prosodik xususiyatlarini eksperimental tekshirish; turkiy tillar va hind-yevropa tillari materiallari bilan chogʻishtirma tadqiq etish.

XULOSA

Oʻtkazilgan tadqiqot asosida quyidagi xulosalarga kelindi.

«Parentetik birlik» — kirish soʻz, kirish birikma, kirish gap va kiritma gaplarni qamrab oluvchi umumiy tushuncha. Uning asosiy belgilari: sintaktik ajralganlik, gap boʻlagi vazifasini bajarmaslik, butun gapga mazmunan daxldorlik, prosodik ajralganlik va pozitsion erkinlik.

Parentetik birliklarning oʻrganilish tarixida beshta asosiy yondashuv shakllangan: mantiqiy-grammatik (A. A. Shaxmatov), intonatsion (A. M. Peshkovskiy), modal-semantik (V. V. Vinogradov, Sh. Balli), struktur-sintaktik (J. R. Ross, M. T. Espinal, L. Hegeman) va pragmatik-diskursiv (J. O. Urmson, L. Brinton, G. Kaltenbek, N. Dehe).

Tadqiqotlar dastlab tavsifiy tasnifdan boshlanib, keyin modallik va modus nazariyasiga, soʻngra sintaktik maqom muammosiga va nihoyat kommunikativ-pragmatik hamda korpus asosidagi tahlilga qarab rivojlangan.

Oʻzbek tilshunosligida parentetik birliklar an'anaviy grammatikada batafsil tasniflangan [11; 12], mazmuniy sintaksis doirasida esa modus ifodalovchi vosita sifatida nazariy asoslangan [9; 10]. Biroq ularning pragmatik, prosodik va grammatikalashuv jihatlari hali yetarlicha oʻrganilmagan.

Parentetik birliklarni markaz va chekkaga ega prototipik kategoriya sifatida talqin etish turli yondashuvlar oʻrtasidagi ziddiyatlarni bartaraf etishga va oʻzbek tili materialini jahon tilshunosligi kontekstida tadqiq etishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – Москва: Советская энциклопедия, 1966. – 607 с. – URL: https://search.rsl.ru/ru/record/01005953241. Search RSL
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / пер. с фр. Е. В. и Т. В. Вентцель. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1955. – 416 с. – URL: https://search.rsl.ru/ru/record/01005864348. Search RSL
3. Валгина Н. С. Современный русский язык: Синтаксис: учебник. – 4-е изд., испр. – Москва: Высшая школа, 2003. – 416 с. – URL: https://yanko.lib.ru/books/language/ru/yanko.valgina_2003_416p_rasp_sl.htm. yanko.lib.ru
4. Виноградов В. В. О категории модальности и модальных словах в русском языке // Труды Института русского языка АН СССР. – Москва; Ленинград: Издательство АН СССР, 1950. – Т. 2. – С. 38–79.
5. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – Москва: Советская энциклопедия, 1990. – 685 с. – URL: https://tapemark.narod.ru/les/. tapemark.narod.ru
6. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. – 7-е изд. – Москва: Учпедгиз, 1956. – 511 с. – URL: https://lib.herzen.spb.ru/catalog/1018. Каталог
7. Русская грамматика: в 2 т. / гл. ред. Н. Ю. Шведова. – Москва: Наука, 1980. – Т. II: Синтаксис. – 709 с. – URL: https://search.rsl.ru/ru/record/01001024167. Search RSL
8. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. – 2-е изд. – Ленинград: Учпедгиз, 1941. – 620 с. – URL: https://search.rsl.ru/ru/record/01005254975. Search RSL
9. Mahmudov N., Nurmonov A. Oʻzbek tilining nazariy grammatikasi. Sintaksis. – Toshkent: Oʻqituvchi, 1995. – URL: https://cspu.uz/ozbek-tilining-nazariy. cspu.uz
10. Nurmonov A., Mahmudov N., Ahmedov A., Solixoʻjayeva S. Oʻzbek tilining mazmuniy sintaksisi. – Toshkent: Fan, 1992. – URL (kutubxona roʻyxati): https://www.ziyouz.com/kutubxona/barcha-kitoblar?showall=1. ziyouz.com
11. Oʻzbek tili grammatikasi: ikki tomlik. – Toshkent: Fan, 1976. – T. II: Sintaksis. – 560 b. – URL (kutubxona roʻyxati): https://www.ziyouz.com/kutubxona/barcha-kitoblar?showall=1. ziyouz.com
12. Gʻulomov A., Asqarova M. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. Sintaksis. – 3-nashr. – Toshkent: Oʻqituvchi, 1987. – URL (kutubxona sahifasi): https://n.ziyouz.com/kutubxona/category/9-o-zbek-adabiy-tili. Oʻzbek adabiy tili

13. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002. – URL: https://library.dtpi.uz/uz/adabiyotlar/oquv-qollanma/tilshunoslik-terminlarining-izohli-lugati. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati
14. Brinton L. J. The Comment Clause in English: Syntactic Origins and Pragmatic Development. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – DOI: https://doi.org/10.1017/CBO9780511551789. cambridge.org
15. Burton-Roberts N. Parentheticals // Encyclopedia of Language & Linguistics / ed. by K. Brown. – 2nd ed. – Oxford: Elsevier, 2006. – Vol. 9. – P. 179–182. – DOI: https://doi.org/10.1016/B0-08-044854-2/02013-7. cambridge.org
16. Dehé N. Parentheticals in Spoken English: The Syntax–Prosody Relation. – Cambridge: Cambridge University Press, 2014. – DOI: https://doi.org/10.1017/CBO9781139032391. cambridge.org
17. Parentheticals / ed. by N. Dehé, Y. Kavalova. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 2007. – 314 p. – (Linguistik Aktuell / Linguistics Today; Vol. 106). – DOI: https://doi.org/10.1075/la.106. benjamins.com
18. Espinal M. T. The Representation of Disjunct Constituents // Language. – 1991. – Vol. 67, № 4. – P. 726–762. – DOI: https://doi.org/10.2307/415075. cambridge.org
19. Haegeman L. Parenthetical Adverbials: The Radical Orphanage Approach // Aspects of Modern English Linguistics: Papers Presented to Masatomo Ukaji on His 60th Birthday / ed. by S. Chiba et al. – Tokyo: Kaitakusha, 1991. – P. 232–254. – URL (2009-yilgi qayta nashr ma’lumotlari): https://biblio.ugent.be/publication/527834. biblio.ugent.be
20. Kaltenböck G. Spoken Parenthetical Clauses in English: A Taxonomy // Parentheticals / ed. by N. Dehé, Y. Kavalova. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 2007. – P. 25–52. – DOI: https://doi.org/10.1075/la.106.05kal. benjamins.com
21. Kaltenböck G., Heine B., Kuteva T. On Thetical Grammar // Studies in Language. – 2011. – Vol. 35, № 4. – P. 852–897. – DOI: https://doi.org/10.1075/sl.35.4.03kal. benjamins.com
22. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language. – London; New York: Longman, 1985. – 1779 p. – URL: https://glottolog.org/resource/reference/id/37735. glottolog.org
23. Ross J. R. Slifting // The Formal Analysis of Natural Languages / ed. by M. Gross, M. Halle, M.-P. Schützenberger. – The Hague: Mouton, 1973. – P. 133–172. – DOI: https://doi.org/10.1515/9783110885248-009. degruyterbrill.com
24. Urmson J. O. Parenthetical Verbs // Mind. – 1952. – Vol. 61, № 244. – P. 480–496. – DOI: https://doi.org/10.1093/mind/LXI.244.480. Oxford Academic